



Donderdag 19 april 2018

TivoliVredenburg - Hertz - 14.00 uur

INSOMNIO

Ulrich Pöhl, dirigent

Gustav Mahler 1860 - 1911

Symfonie nr. 5 in cis (1902)

(bewerking Klaus Simon)

Erster Teil: *Trauermarsch; In gemessenem Schritt; Streng; Wie ein Kondukt*

Stürmisch bewegt; Mit größter Vehemenz

Zweiter Teil: *Scherzo; Kräftig, nicht zu schnell*

Dritter Teil: *Adagietto; Sehr langsam*

Rondo-Finale; Allegro - Allegro giocoso; Frisch

De transparantie van Mahler in kleine bezetting

Ooit werd het uit nood geboren. Schönbergs Verein für musikalische Privataufführungen werd in 1918 opgericht uit onvrede over de heersende concertpraktijk. Moderne muziek werd nauwelijks uitgevoerd en als het gebeurde werd er doorgaans geen recht gedaan aan de partituur. Schönberg wilde met zijn vereniging begrip kweken voor de hedendaagse muziek in de breedste zin des woords en droeg zorg voor verschillende uitvoeringen van hedendaagse werken in ensemblebezetting. Tijdens de concerten van de Verein klonken zo niet alleen oorspronkelijke kamermuzikale partituren, maar ook orkestwerken die het verdienden om vaker dan één keer gehoord te worden. Deze werken werden vakkundig gearrangeerd voor kleinere bezettingen om ze überhaupt uit te kunnen voeren. Een bijkomend voordeel was dat door de reductie van het aantal instrumenten het klankbeeld een stuk transparanter werd. Vele bewerkingen van Schönberg en zijn leerlingen overleefden de tand des tijds en hielden repertoire naast het oorspronkelijke werk. Ook de enorme orkestpartituren van Gustav Mahler, toen ook 'hedendaagse' en 'moderne' muziek, kwamen langs: Schönberg bewerkte de orkestversies van *Das Lied von der Erde* en *Lieder eines fahrenden Gesellen*. De symfonieën van Mahler liet hij aan anderen zoals de dirigent Erwin Stein die Mahlers Vierde symfonie voor kamerensemble bewerkte.

Een zuiver instrumentaal en abstract soort expressie

De praktijk van het bewerken van Mahlers symfonieën hield gelukkig niet op toen zijn werk bekender werd en een vaste plek op de concertpodia veroverde. Elke generatie heeft tot op heden zijn eigen Mahlerbewerkingen gehad.

Tegenwoordig is de Duitse dirigent, pianist en arrangeur Klaus Simon een vooraanstaand arrangeur van belangwekkende twintigste-eeuwse partituren. Van Mahler bewerkte hij al eerder de Eerste, Vierde en Negende symfonie. Bij zijn arrangementen gaat hij uit van de basisbezetting die Schönberg tot zijn beschikking had bij de Verein für musikalische Privataufführungen (fluit, hobo, klarinet, strijkkwartet of strijkkwintet, piano en harmonium), die hij indien gewenst uitbreidt. In 2014 maakte hij een bewerking voor achttien musici van Mahlers Vijfde Symfonie, de symfonie met het beroemde *Adagietto*, dat voor velen de sleutel zal zijn geweest tot de waardering voor de componist, en misschien wel voor klassieke muziek in het algemeen. Dankzij Visconti's film *Dood in Venetië*, waarin het *Adagietto* zo ongeveer de hoofdrol speelt, werd dit vierde deel wereldberoemd. Toch is deze haast naïeve melodie allesbehalve representatief voor Mahlers Vijfde symfonie als geheel.

De componist schreef het werk in de zomervakanties van 1901 en 1902. Na zijn eerste vier pittoreske en programatische Wunderhorn-symfonieën, waagde Mahler zich aan een zuiver instrumentaal en abstract soort expressie. Want hoewel de componist een Wunderhorn-lied citeert in het laatste deel, behoort de Vijfde symfonie duidelijk tot een andere wereld dan de vier symfonieën die eraan vooraf gaan.

Die laatste noten noteerde hij ook onder een zeer goed gesternte. De eerste uitvoering van zijn Derde Symfonie, begin 1902 onder de directie van de componist, werd erg goed ontvangen en op 9 maart van datzelfde jaar trouwde Mahler met naar eigen zeggen 'het mooiste meisje van Wenen', Alma Schindler. Het zullen deze gebeurtenissen zijn geweest die de Vijfde Symfonie, ondanks de duidelijke aanwezigheid van het typisch Mahleriaanse zelfbeklag en ruiggerafelde somberheid in de eerste delen, zijn opgeruimde toon geven.

De symfonie heeft drie delen, waarvan het eerste en derde deel weer onderverdeeld zijn in ieder twee delen. Het derde deel, het *Scherzo*, functioneert als een scharnier: de donkere agressieve stemming van de het eerste deel slaat hierna om in een optimistische getuigenis van levensvreugde. Het eerste deel begint met een Treurmars. Een zeer mannelijk motief in de trompet verwijst terug naar de finale van de Vierde Symfonie, en verlangende melodiefragmenten in de strijkers geven dit deel een aura van trotse droefheid. Tegen het eind van deze *Trauermars* citeert Mahler fragmenten van een oude melodie van joodse oorsprong die later een hit van de Andrew Sisters zou worden: *Bei mir bist du schön*. Deze melodie speelt ook een belangrijke rol

in het tweede gedeelte van het eerste deel, *Stürmisch bewegt*, dat zich verhoudt tot het eerste gedeelte als een doorwerking tot een expositie. Het is in dit deel dat Mahler vooral werkt met subtiele thematische transformaties en de soms harde montage van contrasterende elementen, een werkwijze die later vooral in zijn Zevende Symfonie een hoogtepunt zou bereiken. Een mooi voorbeeld van zo'n harde overgang is het gigantische Bruckneriaanse koraal dat vlak voor de coda plotseling in de koperblazers opduikt. Toen Mahler de symfonie voor Alma op de piano speelde, gaf zij direct aan het koraal niet te begrijpen. Later zou ze in haar memoires naar dit koraal verwijzen als een 'oninteressant, quasi-kerkelijk koraal.'

Mahler had de introductie van het koraal echter nodig: het keert in een meer triomfantelijk gedaante terug aan het eind van de vrolijke Rondo-Finale om de enorme energie die in dat deel is opgebouwd weer in goede banen te leiden. Op deze manier is het mysterieuze einde van *Stürmisch bewegt* een logisch element dat de weg effent voor het vrolijke tweede deel van de symfonie.

Het *Scherzo*, het langste dat tot dan toe geschreven is in de muziekgeschiedenis, is een vriendelijk rustpunt waarin sensuele walsmelodieën en dromerige pastorale scènes zorgvuldig naast elkaar bestaan. Na het *Scherzo* kalmeert Mahler de stemming verder met het *Adagietto*. Dit deel, waarin Mahler zijn Rückertlied *Ich bin der Welt abhanden gekommen* citeert, wordt beschouwd als een gesublimeerde liefdesbrief aan zijn vrouw Alma. Het schamele bewijs daarvoor wordt geleverd door het kleine liefdesgedichtje dat Mahler schreef aan het begin van het *Adagietto* in de partituur van zijn vriend Willem Mengelberg:

*Wie ich dich liebe, / Du mein Sonne, / Ich kann mit Worten
Dir's nicht sagen / Nur meine Sehnsucht / Kann ich Dir
klagen / Und meine Liebe / Meine Wonne!*

Een citaat uit Mahlers geestige Wunderhornlied *Lob des hohen Verstandes* geeft vervolgens direct aan waar de Rondo-finale qua stemming heen gaat. Met zijn sterke contrapuntische passages en fugatische secties reflecteert dit deel Mahlers intense studie van de muziek van Johann Sebastian Bach. Toch is ook hier de directe montage van contrasterende thema's het meest opvallend.

Het zijn ook deze technieken die de Vijfde Symfonie zijn kracht en lading geven. Het prachtige *Adagietto* mag dan een mooie ingang tot de wereld van deze Oostenrijkse componist bieden, juist de andere delen zijn van blijvende waarde en inspiratie voor vele componisten sinds Mahler. En nu deze symfonie vakkundig is teruggebracht tot zijn kamermuzikale essentie, wordt dat misschien wel, geheel conform Schönbergs doelstellingen van de Verein für musikalische Privataufführungen, duidelijker dan ooit.

Paul Janssen

Insomnio, in 1997 opgericht, presenteert verrassend nieuw werk tegen een achtergrond van 20^{ste}-eeuws repertoire. Insomnio wordt geroemd vanwege haar aanstekelijke en virtueuze spel, waarbij met grote passie complexe partituren inzichtelijk worden gemaakt voor publiek. Vanuit de overtuiging dat hedendaagse muziek een belangrijke levensader is voor de klassieke muziekpraktijk, voert Insomnio werk van tijdgenoten uit. De allernieuwste muziek plaatst het ensemble naast ijkpunten uit het gerenommeerde 20^{ste}-eeuwse repertoire, zoals Mahlers Vijfde Symfonie.

Insomnio stond de afgelopen jaren op diverse podia voor actuele muziek in binnen- en buitenland. Het ensemble was te horen op festivals in o.a. Engeland, Duitsland, Spanje, Indonesië, Zuid-Afrika en China. Hun eerste cd, *Insomnio*, won in 2011 de Preis der Deutschen Schallplattenkritik. De cd *Pierrot to Marteau* verscheen een jaar later, tegelijk met een dvd met een documentaire over de samenwerking van het ensemble met Pierre Boulez. Insomnio bestaat uit een vaste kern van achttien solisten (strijkers, hout- en kopers- blazers, piano, slagwerk en tokkelinstrumenten) en wordt geleid door chef-dirigent Ulrich Pöhl en artistiek leider Idske Bakker. Het ensemble heeft Utrecht als thuis- en uitvalsbasis.

Jana Machelett fluit; **Eduardo Olloqui** hobo; **Lars Wouters van den Oudenweijer** klarinet; **Stefanie Liedtke** fagot; **Joeri de Vente** hoorn; **Bas Duister** trompet; **Noè Rodrigo Gisbert, Ryoko Imay** slagwerk; **Tim klompenburg** pauken; **Sabien Canton** harp; **Pauline Post** harmonium; **Laura Sandee** piano; **Mieko Kanno, Maria del Mar** viool; **Siebe Visser** altviool; **Timora Rosler** cello; **Jelte v. Aniel** contrabas

Ulrich Pöhl, geboren te Bielefeld (Duitsland), studeerde slagwerk en directie. Hij is gespecialiseerd in het uitvoeren van 20^{ste} en 21^{ste}-eeuwse muziek en bracht meer dan 300 nieuwe composities in première. Zijn eerste cd, met werk van o.a. Francesconi en Tiensuu won de Preis der Deutschen Schallplattenkritik. Als slagwerker wij hij in 1994 prijswinnaar in de Duitse nationale competitie voor Jonge Musici 'Jugend Musiziert'. Na de middelbare school vervolgde hij zijn studies aan het Conservatorium van Amsterdam. Gedurende deze tijd speelde hij met diverse Nederlandse orkesten, zoals het Koninklijk Concertgebouw Orkest en het Radio Kamerorkest onder dirigenten als Pierre Boulez, Nikolaus Harnoncourt, Peter Eötvös, Leonard Slatkin, Mstislav Rostropovitsj en Ricardo Chailly. Als solist was hij tevens prijswinnaar van de Vriendenkrans van het Koninklijk Concertgebouw en kreeg hij de Zylidian International Award voor zijn inzet voor moderne muziek. Sinds 2005 is hij chef-dirigent van Insomnio. Hij dirigeerde daarnaast ensembles en orkesten in heel Europa, Zuid-Afrika, Indonesië, China en de Verenigde Staten.